

Н.О. МОРОЗ

94(477)«19»

ДО ПИТАННЯ ПЕРІОДИЗАЦІЇ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА УКРАЇНИ (ІСТОРИОГРАФІЯ ПИТАННЯ)

Проблема становлення громадянського суспільства належить до найбільш актуальних проблем сучасної історичної науки. В статті розглядаються різні підходи щодо періодизації становлення громадянського суспільства в Україні. Виділяються різні критерії цього складного процесу.

Ключові слова: громадянське суспільство, періодизація, політичний процес

Проблема становления гражданского общества принадлежит к наиболее актуальным проблемам современной исторической науки. В статье рассматриваются различные подходы к периодизации становления гражданского общества в Украине. Выделяются различные критерии этого сложного процесса.

Ключевые слова: гражданское общество, периодизация, политический процесс

The problem of civil society is among the most urgent problems of modern historical science. The article reviews various approaches to the periodization of the civil society in Ukraine. The different criteria of this complex process is selected. Keywords: civil society, periodization, the political process

З утворенням нових незалежних держав і зміною в них суспільного ладу увага до проблем громадянського суспільства поживляється. Активно ця проблема досліджувалась в зарубіжній науці, зокрема в російській історіографії. За останні роки тут видано кілька фундаментальних праць як індивідуального, так і колективного характеру, у яких аналізуються сутність, історія становлення і проблеми розвитку громадянського суспільства, соціокультурні аспекти процесу його формування, зв'язок його з утвердженням демократії і правової держави, зарубіжний досвід побудови громадянського суспільства. Серед найбільш цікавих робіт російських авторів, на наш погляд, слід виділити Вітюка В.В., Геллера Е., Різника Ю.М., Отьє Ф., Голенкова З.Т., Хороса В.Г., Бобильова А.І., Гаджієва К.С., Ільїна М.В., Іноземцева В.Л., Кравченко І., Перегудова С.П. та ін.

У вітчизняній науці праці з проблематики громадянського суспільства з'являються пізніше, переважно у другій половині 90-х років. Частково вони повторюють тематику російських досліджень, серед яких здебільшого переважає розгляд взаємовідносин громадянського суспільства і правової держави у процесі їх формування в Україні. Разом із тим з'являються і нові мотиви аналізу - аналіз стосунків громадянського суспільства і особистості, розвитку національних і екологічних процесів у громадянському суспільстві, соціально-політичного забезпечення становлення громадянського суспільства, взаємовідношення вітчизняного і європейського досвіду побудови громадянського суспільства [6, 281].

Найбільш ґрунтовними серед робіт українських авторів слід зазначити дослідження Баркова В.Ю., Карася А.Ф., Пасько І.Т., Пасько Я.О., Тимошенка В.І.,

Рудича Ф.М. Литвина В.М., Кресіної І.О., Кириченко С. О., Банчука М., Беренштейна М.І., Безродної В.І. та інших.

Однак, незважаючи на пожвавлення в останні роки досліджень проблеми громадянського суспільства, саме проблема періодизації, виділення етапів розвитку цього процесу стає надзвичайно актуальною. Значну увагу цій проблемі приділяють в своїх працях Цокур Є., Івченко О.Г., Зеленько Г., Телешун С., Рощина Л.О., Моргун В.А., Андрійчук Т.С.

Проблема періодизації громадянського суспільства України розглядається в двох напрямках: періодизація громадянського суспільства від початків державності на території України до сьогоднішнього дня; періодизація побудови громадянського суспільства після проголошення незалежності України до теперішнього часу.

Причому відмінність підходів до проблеми періодизації становлення громадянського суспільства проявляється не стільки в визначенні безпосередньо хронологічних рамок, скільки у відсутності єдиних мотивованих критеріїв, що дозволяють виділити ті чи інші періоди в самостійні етапи.

За останні роки після «Помаранчевої революції», яка стала імпульсом до росту самосвідомості, проблема становлення громадянського суспільства набула особливої гостроти. В суспільстві зріє розуміння того, що реформування економічного, політичного життя неможливе без становлення інститутів громадянського суспільства. А це обумовило необхідність теоретичного обґрунтування проблеми становлення громадянського суспільства, а також його етапів.

Однак у цей період український політичний істеблішмент не зміг запропонувати рамкові, єдині для всіх акторів правила гри, які б стали базовими правовими нормами для утворення нових інституційних традицій «суспільного прогресу». Натомість амбіції та в значній мірі нефаховість цього істеблішменту у сфері суспільних відносин і державного управління стали причиною того, що бажання мільйонів громадян

перетворилися на пропагандистські кліше, що вкладається в тезу «Влада понад усе». Навіть тоді, коли цю владу політики обіцяють використати на благо всього народу.

Україна знову, як і 1991 року, опинилася на перехідному етапі формування «нових/старих» правил гри. Після «романтично-номенклатурного», «державно-капіталістичного» і «олігархічно-демократичного» етапів українське суспільство увійшло у фазу «корпоративної демократії» (або «легалізаційного періоду»), де обмежена кількість політико-економічних гравців за допомогою фінансів, політико-корупційних послуг, інформаційних маніпуляцій, а також судової системи фактично сформувала нові правила гри, які усунули громадян від прямого впливу на політичні процеси, унеможливили інтелектуальну і кадрову конкуренцію, підмінивши їх «партійним та імперативним квотуванням» [5, 4-5].

На нашу думку, держава, яка склалася після проголошення незалежності України, ввібрала в себе значний досвід державотворчості, який накопичувався тривалий період на українських землях. Це наклало свій відбиток і на відповідні етапи становлення громадянського суспільства.

Враховуючи об'єктивну нерівномірність розвитку незалежної України, яка зумовила строкатість наукових поглядів на періодизацію її соціально-політичного процесу, Івченко О.Г. запропонував такі етапи формування громадянського суспільства. Перший - охоплює період з 1991 по 1996 рр., який характеризується легалізацією громадянських рухів, оформленням нормативно-правової бази діяльності громадянського сектору та Конституційним закріпленням ролі людини в суспільстві. Другий - 1996 – 2005 рр. – становлення громадянських інституцій під «протекторатом» держави, їхнє поступове організаційне зміцнення та спроможність протидіяти режиму. Третій - з 2005 року по теперішній час – зростання ролі громадянських інституцій, перетворення на

самостійних акторів суспільного життя, що супроводжується консолідацією зусиль з реалізації інтересів та вирішення суспільних проблем [2, 28].

Отже, Україна після здобуття незалежності опинилась у специфічних умовах: сформувалось суспільство, якому ще треба стати громадянським. Найбільш бажаною моделлю розвитку українського соціуму було паралельне становлення інститутів держави та громадянського суспільства.

Моргун В.А., окреслюючи періоди розбудови громадянського суспільства в незалежній Україні, робить це на основі комплексу критеріїв, що використовуються гуманітарними науками: політичні - дають можливість встановити етапи державотворення, становлення й розвитку багатопартійності; економічні – зміни форм власності та господарювання; соціальні – здійснення заходів щодо соціального захисту громадян; юридичні – формування правових засад розвитку й утвердження громадянського суспільства; психологічні – ставлення українського народу до радикальних суспільних перетворень і напрямки еволюції його самосвідомості. Урахування вказаних критеріїв у їх сукупності дозволяє досить об'єктивно визначити певні етапи розвитку державотворення й пов'язаних з ними суспільно-політичних проблем у 90-х роках ХХ – на початку ХХІ століття.

Виходячи з цього, Моргун В.А. виділяє п'ять етапів розвитку громадянського суспільства України після проголошення її незалежності. На відміну від Івченко І.Г. він виокремлює першим етапом становлення громадянського суспільства, період що тривав з 16 липня 1990 року по 24 серпня 1991 року, з моменту прийняття Декларації про державний суверенітет до прийняття Акта проголошення незалежності України, зазначаючи, що в цей період були закладені політико-юридичні підвалини розбудови правового, соціального, демократичного суспільства в Україні. На нашу думку,

виділення даного періоду є аргументованим. Другий етап, на думку автора, охоплює серпень – грудень 1991 року. Від прийняття Акту проголошення незалежності України, який продовжив багатовікову традицію державотворення в Україні, - до 1 грудня 1991 року, тобто до дня проведення Всеукраїнського референдуму на його підтвердження. Такий короткий період вважається нами штучним, його доцільніше продовжити до червня 1996 року, коли було закладено конституційну основу формування громадянського суспільства України. До третього етапу розбудови громадянського суспільства в Україні Моргун В.А. відносить період з січня 1992 року, по червень 1996 року. На цьому етапі триває розробка і прийняття нової Конституції України, що супроводжується посиленням протистояння між політичними партіями та гілками влади, характеризується різними концептуальними підходами до визначення характеру суспільного розвитку, структури влади, економічних засад в Україні.

Дещо штучними, на наш погляд, є два наступних етапи, які охоплюють відповідно періоди з липня 1996 р. до березня 1998 року і з березня 1998 по 2004 роки. При цьому дослідник виходить не з основних критеріїв формування громадянського суспільства, а з політичної ситуації і політичного протистояння між гілками влади. Моргун В.А. доходить висновку, що в ці періоди здійснено комплекс заходів щодо розвитку громадянського суспільства, утвердження ринкової економіки, демократизації громадсько-політичного життя. Започатковано нову модель політичного устрою України, покінчено з однопартійною системою й ідеологічним монополізмом [3, 223-226].

Оригінальний підхід до розгляду питання періодизації розвитку громадянського суспільства України запропонувала Рощина Л.О., яка зробила акцент на впливі на цей процес церкви. Вона відмічає, що в становленні громадянського суспільства України держава в ці періоди досягла значних

успіхів у створенні правової бази державно-церковних відносин, які відкрили можливості вільного розвитку усіх конфесій України [4, 64-68].

Серед робіт стосовно періодизації становлення громадянського суспільства науковий інтерес представляє і робота Цокура Є., який відзначає, що історичні етапи формування ідеї та інституцій громадянського суспільства в Україні багато в чому збігаються з періодами зростання політичної активності суспільства та періодами державотворення, відновлення державності. Він пов'язує це з тим, що інституції громадянського суспільства можуть існувати та ефективно діяти лише за умов свободи, що відкриває можливість самореалізації особистості і суспільства, певного рівня розвитку політичної культури та суспільної свідомості, відповідних соціально-економічних і політико-правових умов.

В зв'язку з цим Цокур Є. виокремлює чотири етапи розвитку українського державотворення, а відповідно, і періоди інституалізації громадянського суспільства. Він відзначає, що слов'янський (додержавний) період став етапом зародження й утвердження у свідомості людей уявлень і переконання про можливість і необхідність фундації владно-державних інститутів, так і общинно-суспільних інституцій, покликаних захищати їхні інтереси від зазіхань держави. Разом з тим, дослідник говорить, що з ростом національної свідомості (XVI – XVII ст.) відбувається формування української політичної нації, посилення елітарної складової у формуванні громадянського суспільства, розширення його функцій і завдань. Автор не включає в періодизацію українського національного державотворення та реалізації ідеї громадянського суспільства, радянський етап історії України. Це він пояснює суттєвими відмінностями у стратегіях, цілях, завданнях та методах державотворення, управління, ставлення до особистості й суспільства. Здійснення політики та реалізації владних повноважень, які були характерні для

радянської доби, та пріоритетів і цінностях, що історично склалися в Україні.

На нашу думку, цей період не можна виривати із контексту історичних подій тому, що при всій складності радянського періоду в цей час відбувався досить складний і тривалий процес становлення і розвитку певних елементів громадянського суспільства.

У постперебудовний період (друга половина 1980-х років – початок 1990-х років) відбулися суттєві зміни у статусі і формах відносин між державою і суспільством. Криза легітимності радянської моделі державотворення призвела до руйнації СРСР. Вона відкрила шлях до розбудови національних систем суспільно-політичної взаємодії держави та особистості. Посередником у цих відносинах мали стати, природно, інституції громадянського суспільства. Заклучний період інституалізації громадянського суспільства в Україні припадає на наш час. Особливе поживлення наукового та суспільного зацікавлення ідеєю громадянського суспільства було помітним у перші роки після проголошення Україною незалежності.

Можна погодитись з автором, що роки після проголошення незалежності призвели до вихолощення ідеї громадянського суспільства. Проте це не викоренило в суспільстві прагнення справедливості, яке лежить в основі ідеї громадянського суспільства.

Події другої половини 2004 – початку 2005 знову активізували в Україні зацікавлення ідеєю громадянського суспільства і спонукали до процесу інституалізації. Як і на початку 1990-х років, ініціатива знову належала переважно широким верствам. Ідея громадянського суспільства, поступово потопала в хаосі політичної нестабільності, відбувається повернення до старої моделі державного управління та суспільно-політичного життя, що веде до нівелювання досягнень на шляху до становлення громадянського суспільства [7, 130-134].

Ще один цікавий погляд на проблему періодизації становлення громадянського суспільства запропонував Андрійчук Т.С. В основу критеріїв він бере засади політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності, багатопартійність, розвиток самоврядування. Особливого значення в становленні громадянського суспільства України Андрійчук Т.С. надає прийняттю Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства (постанова Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2007 р. № 1035). Зазначає, що саме цим документом передбачається налагодження ефективної взаємодії органів виконавчої влади з інститутами громадянського суспільства на принципах партнерства, взаємної зацікавленості у досягненні цілей, пов'язаних з процесом демократизації в усіх сферах державного управління і суспільного життя та забезпечення захисту прав і свобод українських громадян.

Як стверджує Андрійчук Т.С., зараз процеси формування в Україні громадянського суспільства і створення незалежної, демократичної, соціальної і правової держави суттєво активізувалися. Прискоренню цих процесів активно сприяє політична реформа, оновлення політико-правової бази нашого суспільства з урахуванням власного і світового досвіду. Громадяни, громадські організації та політичні інститути України за цих умов прагнуть ефективно використати досвід демократичних країн у справі захисту прав і свобод кожної людини. Як свідчить світовий політичний досвід, саме з усвідомлення кожною людиною своєї самоцінності, спроможності і можливості своєю працею побудувати гідне життя власній родині й суспільству в цілому розпочинається процес становлення громадянського суспільства [1, 16-19].

Отже, спроби періодизації становлення громадянського суспільства у вітчизняній історіографії не отримали досить комплексного висвітлення, що особливо

стосується періоду з 2005 року по теперішній час. Спостерігається також відсутність чітких критеріїв щодо виділення етапів становлення громадянського суспільства. Адже ці критерії являють собою широкий спектр, а саме ріст самосвідомості, рівень політичної культури, становлення суспільних організацій і рухів, плюралізм в сфері політичних і економічних відносин, становлення незалежних ЗМІ, становлення середнього класу, підконтрольність інститутів влади громадянському суспільству, реалізація конституційних прав і свобод громадян. Все це принципові елементи, наявність яких визначають ступінь зрілості громадянського суспільства і характеризують особливості основних етапів тривалого і суперечливого процесу становлення громадянського суспільства.

Література:

1. Андрійчук Т.С. Етапи формування громадянського суспільства в Україні // *Влада і суспільство: діалог через громадські ради: монографія / Шайгородський Ю.Ж., Андрійчук Т.С., Дідух А.Я. [та ін.]; за заг. ред. Шайгородського Ю.Ж. – К.: ПАЛИВОДА А.В., 2011. – С.14-19*
2. Івченко О.Г. Демократизація суспільного життя в незалежній Україні як поворот до людини і гуманізму в громадянських стосунках // *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2010. – Випуск 42. – С.27-36*
3. Моргун В.А. Періодизація розбудови громадянського суспільства в незалежній Україні / В.А. Моргун // *Наука. Релігія. Суспільство. – 2003. – №4. – С. 223-229.*
4. Рощина Л.О. Держава і церква в умовах формування громадянського суспільства в Україні // *Наука. Релігія. Суспільство. – 2009. – № 3. – С. 64-69*
5. Телешун С. Нові українські політичні реалії і процес формування засад громадянського суспільства // *Політичний менеджмент – 2008. – № 1. – С. 3-8.*
6. Цвях В.Ф. Профспілки у громадянському суспільстві: історіографія дослідження проблеми // *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – 2002. – Вип. 38-41. – С. 280-314*
7. Цокур Є. Етапи становлення громадянського суспільства в Україні в контексті забезпечення легітимності політичної влади // *Політичний менеджмент. – 2009. – №3. – С.129-136*

